

На правах рукопису

ВИНОГРАДОВ Степан Васильович

ДІЯЛЬНІСТЬ ПАТРІОТИЧНИХ СИЛ ПО АНТИФАШИСТСЬКОМУ
ВИХОВАННЮ НАСЕЛЕННЯ ОКУПОВАНОЇ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ
/1941 -1944рр/.

Спеціальність 07.00.01 - історія громадських
рухів і політичних
партій

Автореферат
дисертації на здобуття наукового
ступеня кандидата історичних наук

Київ - 1994

Дисертація є рукописом.

Робота виконана на кафедрі історії України Українського аграрного університету.

Науковий керівник -- доктор історичних наук,
професор Мигрин Г.П.

Офіційні опоненти -- доктор історичних наук
Кучер В.І.
-- кандидат історичних наук,
доцент Дробот І.І.

Провідна організація - Українська академія
внутрішніх справ.

Захист відбудеться *23 грудня* 1994 р. о *15:00*
годині на засіданні спеціалізованої ради К 068.18.03 при
Київському університеті ім. Тараса Шевченка за адресою:
252001, м.Київ, вул.Володимирська, 60, ауд.349.

З дисертацією можна ознайомитись в науковій бібліотеці університету /вул. Володимирська, 58/.

Автореферат розісланий *26 листопада* 1994 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради
кандидат історичних
наук, доцент

І.В.Іванцова

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00777286 (.)

ЛНБ України
ім. В. Стефаника

Актуальність теми. Війна з фашистською Німеччиною поставила вимогу кардинальної перебудови всього життя України. На протязі декількох місяців майже вся її територія була окупована гітлерівцями. Але прагнення народу до свободи і незалежності не було зломлено. На території республіки розгорнувся опір вою, в який включились всі слої населення, які відносились до різних течій патріотичних сил - радянські партизани і підпільники, члени Організації Українських Націоналістів /ОУН/, а з 1942 року і Українська Повстанська Армія/УПА/. Патріотичний рух на окупованій території України не мав собі рівного в історії. В деяких районах боротьба в тилу ворога переросла фактично в збройне повстання народу. На захоплених ворогом землях України, з багатьох причин, залишились люди різні за віком, фахом, за ідейними переконаннями. Але в тяжких умовах фашистської неволі вони вступили в нерівну боротьбу з гітлерівцями.

З перших днів війни на зайнятій ворогом території всіми патріотичними силами була розгорнута антифашистська виховна робота серед населення. Антифашистське виховання населення було направлене на активізацію народної боротьби в тилу фашистських окупантів, воно являлось складовою частиною цієї боротьби, проходило в особливих формах і специфічних умовах. Це був конкретизований процес впливу на людей, направлений на підготовку їх до боротьби з окупантами в умовах гітлерівської неволі. По змісту виховна робота на окупованій території України була спрямована на те, щоб роз'яснювати населенню антигуманний характер ідеології і політики фашизму, розкривати цілі і характер війни, своєчасно інформувати про її хід, вселяти в людей віру в неминучість перемоги і таким чином допомогти найбільш рішучим найти своє місце у боротьбі проти німецько-фашистських загарб-

ників. Вплив патріотичних сил на населення був значним. Тому стихійно і цілеспрямовано виникали підпільні організації і групи, ріс і розширювався партизанський рух, посилювались дії, нац-правлені на зрив військових, економічних, політичних заходів гітлерівців.

Антифашистська виховна робота серед населення окупованої території України стала одним із істотних факторів, які забезпечили розгром німецько-фашистських загарбників.

Сьогодні, коли Україна стала суверенною, гостро стоїть проблема розбудови її державності, включення в цей процес людського фактору, а тому росте необхідність вивчення історичного досвіду, накопиченого з проблем виховної роботи на всіх етапах існування України. Цей досвід дозволить повніше розкрити духовні і фізичні можливості українського народу: його прагнення до свободи. А це, в свою чергу, має певну цінність для виховання людей, особливо молоді, формування в неї національної гордості, історичної свідомості. Уявлення про роль морально-психологічного фактору в війні дає можливість використання досвіду, його врахування в роботі з особовим складом в Збройних Силах України. Крім того, актуальним являється питання відтворення узагальноненої картини антифашистського виховання на всій території України. Відомо, що воно в різних регіонах мало свою специфіку. Українську націю було розколото трьома ідеологічними барикадами. В цілому на населення і членів руху опору впливали три ідеологічні сили: радянська, фашистська, єунівська. Але якщо в північних, східних і південних областях превалювали дві перші, то в західних - значна частина населення постійно перебувала під ідеологічним впливом надзвичайно розгалуженої Організації Українських Націоналістів. Мета ОУН

полягала в тому, щоб війну між Німеччиною і СРСР використати як зручну нагоду для відновлення незалежності України. Таким чином, дослідження проблеми, поставленої автором, розширює коло учасників народної боротьби з фашизмом, відносячи до них членів ОУН-УПА. Це викликано прямою необхідністю. По-перше, дане питання недостатньо висвітлене, розкривалось тенденційно, а об'єктивне вивчення його значно збагатить історію боротьби українського народу за своє визволення. По-друге, необхідність примирення в суспільстві, потребує признати вклад ОУН-УПА в боротьбу проти фашизму в Україні. Тим більше, що їх мета - досягнення державної незалежності - з погляду сьогодення, була правильною.

Рівень наукової розробки. В вітчизняній ідеологізованій історіографії з дисертаційної проблеми була, по суті, відсутня наукова концепція. Її заміняли ідеологічні догми. За час, що минув після закінчення війни, радянські історики, виконуючи замовлення директивних органів, зробили все можливе для обґрунтування доцільності "партійного керівництва" суспільством та його прославлення. Висвітлення процесу виховної роботи у роки війни було одностороннім, тільки з боку радянських сил. Що ж стосується діяльності ОУН-УПА з цього приводу, їх досвід не дістав правдивого узагальнення. Радянська історіографія проблеми, з ходом десятиліть та еволюції більшовицької системи, зазнала значної еволюції. Але відношення до ОУН-УПА було незмінним, гостро ворожим. Лише на початку 90-х років стали з'являтися об'єктивні праці, які охоплювали діяльність всіх патріотичних сил, які діяли проти фашистських окупантів в їх тилу.

Перші статті, нариси, оповідання і повідомлення про героїчні дії партійного підрозділу і партизан на окупованій території

республіки з'явилися уже в роки війни. Про них писали журналісти, історики, партійні працівники. За роки війни була опублікована значна кількість журнальних і газетних статей, брошур, декілька книг спогадів і документальних збірників.¹ У цих виданнях, в тій чи іншій мірі, йшла мова і про роботу з антифашистського виховання населення, яке опинилось в окупації. Але вони носили не науково-дослідницький, а публіцистичний і агітаційний характер, їх автори не ставили собі за ціль розкривати діяльність партизанів і підпільників по вихованню населення, хоча деякі форми і методи цієї роботи розглядались. Цінність цих питань полягає в тому, що вони писались безпосередньо під час подій. Але треба враховувати той факт, що при їх підготовці бракувало достовірної інформації, тому окремі факти були недостовірні, а деякі - сфальсифіковані. Авторами публікацій були, в основному, партійні працівники. Вони в загальному вигляді розкривали діяльність партійних організацій по вихованню населення окупованої території республіки з використанням форм і методів мирного часу, без урахування специфічних умов війни і окупації. В 1944 році була опублікована значна кількість статей про партизанський рух і підпілля. В них більш повно

висвітлювалась діяльність радянських партизанів і під-

1. Бурмистенко М.А. Партизанская война против немецких фашистов на Украине.-Киев:Укрполитиздат, 1941.-8с.; Зленко А. Большевистское подполье в тылу немцев на Украине//Партийное строительство.-1942.-№3.-С.30-33; Пономаренко Н.К. Партизанское движение в Великой Отечественной войне//Большевик.-1943.-№13.-С.16-29; Строкач Т.А. Партизаны Украины.-М.:Укрдержвидав.-1943.-40с.; Супруненко М.І. З досвіду північної боротьби проти німецьких окупантів//Наукові записки інституту історії і археології України.-Уфа:В-во АНУРСР, 1943.-С.32-52; Шеремет М.С. В лесах Украины.-М.:Укрдержвидав, 1944.-93с.

пільників, приводились загальні дані про результати бойової і пропагандистської діяльності патріотів в тилу німецько-фашистських військ на території окупованої України. Так, наприклад, в цей період виходить брошура Р.Сидельського¹, яка була присвячена аналізу форм і методів бойової і виховної діяльності партизанів дається короткий огляд партизанського руху в республіках, в тому числі і в Україні.

В роки війни вийшли і перші мемуари. Із спогадами про боротьбу в тилу ворога виступили командири, комісари партизанських загонів, редактори газет, які друкувались в тилу у ворога.² З наукової точки зору це були перші кроки на шляху вивчення досвіду виховної роботи патріотичних сил в роки війни. Безумовно, що узагальнення цього досвіду в мемуарах було незначним, здебільшого авторами ця ціль і не ставилась.

В певній мірі якісні зрушення в дослідженні дисертаційної теми відбулись після закінчення війни. Було написано ряд книг, брошур, підготовлені збірники статей, в яких робилась спроба дати узагальнення з історії Великої Вітчизняної війни, в тому числі і з історії партизанського руху і підпілля.³ Але в цих

1. Див. Р. Сидельський. Борьба советских партизан против фашистских захватчиков. - Госполитиздат, 1944.
2. С. А. Ковпак. Поход в Карпаты. - М.: 1944; С. А. Ковпак. От Путивля до Карпат. - М., 1945.
3. А. К. Буцлик. Всенародный характер партизанского движения на Украине в годы Великой Отечественной войны Советского Союза / 1941-1944 гг. / : Науч. записки / Київський держ. ун-т ім. Т. Г. Шевченка // Історичний збірник. - Київ: В-во КДУ, 1952. - №3. - С. 89-102; Кузовков Г. В. Партизанський рух на Україні в період Великої Вітчизняної війни. - Київ: Об-во знання УССР, 1951. - 35с.; Кукин Д. М. Партия большевиков - вдохновитель и организатор победы в Великой Отечественной войне. - М.: ВПА, 1947. - 66с.; Минц И. Великая Отечественная война. - Л.: Госполитиздат, 1947. - 72с.;

працях питання виховної роботи спеціально не досліджувалось. В них одержали відображення лише загальні положення про важливість і необхідність для партизанів і підпільників. В цей час виходять з друку спогади організаторів і активних учасників боротьби в тилу ворога.¹ Так в спогадах І.А.Козлова "В кримському підліллі", М.І.Наумова "Хинельські ліси", О.Ф.Федорова "Підпільний обком діє" міститься багатий матеріал про сили, засоби, зміст, форми і методи виховної роботи партизанів і підпільників в окупованих ворогом районах. В цей же час з'являються документальні збірники.² Окремі питання теми, що досліджується, знайшли певне відображення і в монографіях цього періоду.³ Але суттєві вади ідеологічного характеру та обмеженість джерельної бази не дозволили узагальнити досвід виховної роботи партизанів і підпільників на окупованій території республіки, показати труднощі, проаналізувати помилки і недоліки в організації і проведенні цієї роботи.

Третій етап в історіографії Великої Вітчизняної війни, який виступив з другої половини 50-х років, характеризується виходом

1. П.П.Вершигора. Люди с чистой совестью.-М., 1940; Д.Медведев. Это было под Ровно. -Тула, 1949; Його ж. Сильные духом. - Свердловск, 1952; М.И.Наумов. Хинельские походы.-М.:1954; М.Попудренко. Щоденник.-Київ, 1949; А.Сабуров. За линией фронта.-М.:1953; А.Ф.Федоров. Подпольный обком действует.-М., 1954.

2. Житомирщина в період тимчасової окупації німецько-фашистськими загарбниками 1941-1944.-Житомир, 1948; Одесса в Великой Отечественной войне Советского Союза, т.І-3.-Одесса, 1948-1951; Борьба трудящих Львовщины против немецко-фашистских захватчиков /1941-1944гг./.-Львів, 1949.

3. Е.Македон. Большевики Житомирщины в организации и руководстве народной борьбой в тылу врага. 1941-1944гг.-Киев, 1950.

в світ серії узагальнюючих робіт. Але проблема виховної роботи на окупованій території України в них спеціально не розглядалась, а знайшла відображення лише в тій мірі, наскільки цього вимагав загальний аналіз бойової діяльності партизанських формувань і підпільних організацій.

Першою найбільш узагальнюючою працею, яка всебічно охоплювала життя держави в воєнні роки, являється шеститомна "Історія Великої Оте́чественной війни Советского Союза 1941-1945гг."¹. В цьому масиві матеріалу поставлені і аналізуються питання діяльності партизанів і підпільників по антифашистському вихованню населення. Дана праця збагатила історіографію проблеми, однак надмірне, обумовлене апологетичною функцією радянського суспільствознавства, возвеличення ролі партії при одночасному ігноруванні інших патріотичних сил, зокрема ОУН-УПА, які приймали участь в процесі визвольних змагань, обумовили однобічність наукового дослідження.

Значний інтерес з точки зору проблеми, яка досліджується, являє багатотомна "Історія міст і сіл Української РСР"². В ній, на основі великого документального матеріалу, відображена героїчна боротьба українського народу в підпіллі і партизанських підрозділах, в тім числі, і виховна робота як в партизанських загонах, так і серед населення окупованої території республіки.

З другої половини 60-х років починається новий етап в радянській історіографії, який характеризується більш глибоким дослідженням дисертаційної теми. Суттєвим внеском у розробку проблем історії України в роки війни стали праці М.О.Буцька,

1. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941-1945гг.: В 6 т.-М.:Воениздат, 1960-1965.

2. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т.-К.: УРЕ, 1967-1974.

В.О.Замлинського, В.І.Клокова, М.В.Коваля, В.І.Кучера, І.Т.Муковського, В.М.Нем"ятого, І.І.Слинько, М.І.Супруненко, Е.І.Ткачової, Г.М.Уткіна, А.С.Чайковського, в яких поряд з дослідженням різномітних форм народної боротьби, показом відродження суспільно-політичного життя, розглядаються окремі аспекти виховної роботи серед населення окупованої території.

Антифашистському вихованню населення України присвячені праці Д.Ф.Григоровича, Л.Дем"янчука, В.Ф.Надим"янова, В.М.Нем"ятого, І.Н.Слободянюка, Н.Г.Паламарчука, М.Д.Щенка.¹ Але

І. Д.Ф.Григорович. Идеино-политическая деятельность Компартии Украины в годы Великой Отечественной войны. - Киев: Политиздат Украины, 1983; Д.Ф.Григорович, Денисенко П., В.Н.Немятий. Коммунистическое подполье на Украине в годы Великой Отечественной войны. - Киев, 1976; Д.Ф.Григорович, В.А.Замлинский, В.Н.Немятий. Коммунистическая партия Украины в годы Великой Отечественной войны. - Киев, 1980; І.Л.Дем"янчук. Збором слова. - Київ, 1966; В.О.Замлинський. З віров в перемогу. - К.: Вища школа, 1976; В.Ф.Надим"янов. Идеино-политическая работа подпольных партийных организаций и партизанских формирований среди населения западных областей УССР в годы Великой Отечественной войны. - Дрогобыч, 1966; В.Н.Немятий. В боротьбі за срыв прагрательських планів фашистської Німеччини. - К.: Политиздат України, 1982; І.Н.Слободянюк. Славні сторінки історії. Печать підполья і партизан в роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945рр. М.: Знання, 1962; Н.Г.Паламарчук. Партийно-політична робота в партизанських формуваннях України в роки Великої Вітчизняної війни /липень 1941 - октябрь 1944/. - Харків, 1967; М.Д.Щенко. Агітаційно-масова робота комуністів України в окупованих районах в початковий період Великої Вітчизняної війни: Збірник статей по питаннях історії КПСС. Вип.3. - М.: Изд-во ВШ ІАОН, 1958; його ж. Агітація і пропаганда комуністів України в умовах німецько-фашистської окупації. - Київ, 1962.

вони далеко не висчерпують проблему, висвітлюючи лише деякі її аспекти, не позбавлені суперечливих положень, якщо її розглядати з позицій сьогодення. Аналіз цих робіт виявляє найбільш характерні її недоліки, які зводяться до наступного: односторонність дослідження, яка характеризується тим, що автори обмежуються розглядом змісту форм і методів виховної роботи партизанів і підпільників серед населення окупованої території, залишаючи без уваги зв'язок з радянським тилом; виховні заходи висвітлюються, в основному, на досвіді окремих районів республіки, що не дає загального уявлення про діяльність патріотів на всій території, захопленій ворогом; різна ступінь дослідження форм роботи народних месників серед населення тимчасово окупованої території. Більш повно проаналізована друкована пропаганда. Менше уваги приділено усній формі пропаганди. Крім того, в працях, які вийшли з друку до останнього часу, мало говорилось про засоби розповсюдження друкованої продукції. Ці прогалини в певній мірі спробував заповнити в своїй монографії І.П.Стафійчук.¹ Характерною є відсутність об'єктивного висвітлення діяльності ОУН-УПА по антифашистському вихованню населення окупованої території. Мова про них ведеться тільки як про ворогів, які співпрацювали з гітлерівцями.²

Пошукачем проаналізовано ряд дисертацій, в яких розглядається тема антифашистського виховання населення на окупованій

1. І.П.Стафійчук. Могутня зброя партії.-К.:Вища школа, 1985.
2. К.Є.Дмитрук. Безбатченки.-Львів:Каменяр, 1972; його ж. Приречені: Буржуазно-націоналістичні та уніатські провокатори на послугах фашизму та імперіалістичної реакції.-Львів:Каменяр, 1981; В.П.Чередниченко. Анатомія зради: Український буржуазний націоналізм - знаряддя антирадянської політики імперіалізму.- К.:Політвидав України, 1978.

території України. Це, зокрема дисертації В.О.Замлинського, Д.Ф.Григоровича, В.М.Нем'ятого, М.В.Старожилова, В.Ф.Надим'янова, М.Г.Паламарчука, М.Л.Бабій, О.П.Самойленка, П.О.Савчука, М.Я.Белінського, М.Д.Щенка.¹ У вказаних дисертаціях проблема дос-

1. Белинский Н.Я. Роль печати партийного подполья и партизанских формирований в мобилизации трудящихся против фашистских оккупантов /1941-1944/. на материалах западных областей Украины: Автореф. дис... канд. истор. наук.-Киев, 1973; Замлинский В.А. Коммунистическая партия - организатор и вдохновитель всенародной борьбы против немецко-фашистских захватчиков в западных областях Украины /1941-1944/: Автореф. дис... докт. истор. наук.-Киев, 1973; Надимьянов В.Ф. Идеино-политическая работа подпольных партийных органов и партизанских формирований среди населения западных областей Украины в годы Великой Отечественной войны: Автореф. дис... канд. истор. наук.-Львов, 1966; Немятый В.П. Партийное подполье юга Украины в годы Великой Отечественной войны /на материалах Херсонской и Николаевской областей/: Автореф. дис... канд. истор. наук.-Киев, 1966; Паламарчук П.П. Партийно-политическая работа в партизанских формированиях Украины в годы Великой Отечественной войны /июнь 1941-октябрь 1944/: Автореф. дис... канд. истор. наук.-Харьков, 1967; Савчук П.А. Деятельность партийных организаций партизанских формирований на оккупированной территории Украины /1941-1944/: Автореф. дис... канд. истор. наук.-Киев, 1973; Самойленко А.Г. Деятельность подпольных партийных организаций Украины в годы Великой Отечественной войны /на материалах Харьковской, Волтавской, Кировоградской областей/: Автореф. дис... канд. истор. наук.-Киев, 1976; Старожилов Н.В. Деятельность партийных организаций рейдовых партизанских соединений Украины в годы Великой Отечественной войны: Автореф. дис... канд. истор. наук.-Киев, 1967; Чистолинов В.В. Деятельность коммунистической партии по руководству подпольной борьбой трудящихся северо-западных областей Украины против фашистских захватчиков /1941-1944/: Автореф. дис... канд. истор. наук.-Киев, 1973; Щенко М.Д. Идеино-политическая работа КП/б/Украины по мобилизации масс на разгром фашизма в годы Великой Отечественной войны /июнь 1941-май 1945/: Автореф. дис... докт. истор. наук.-Киев, 1973.

ліцження, поставлена пошукачем, розглядалася авторами на прикладі різних районів республіки, які були окуповані ворогом. Як свідчить аналіз, досвід діяльності партизанів і підпільників Лівобережної України був використаний на Правобережжі, коли партизани розгорнули більш активну боротьбу в цих районах. Недоліком названих вище робіт, на думку автора, являється те, що в них знову ж таки розглядається проблема діяльності тільки радянських партизанів і підпільників. Діяльність патріотичних сил ОУН-УПА, які також вели виховну роботу серед населення, упущена, і розглядаються вони як ворожа сила.

Важливе місце серед джерел, в яких зосереджений значний матеріал по темі дисертації, займають мемуари учасників визвольної боротьби. Із них слід виділити спогади організаторів та керівників партизанського руху на Україні: С.А.Ковпака, М.І.Наумова, О.М.Сабурська, Т.А.Строкача, О.Ф.Федорова та інших.¹ У процесі дослідження проблеми автор врахував специфіку мемуарів як історичного джерела, притаманний їм суб'єктивізм у відборі та інтерпретації фактів.

-
1. Богатырь З.А. Борьба в тылу врага. - М., 1969; Бурченко Д.Т. Рейд до Південного Бугу. - К.: Політвидав України, 1988; Войцехович В.О. Партизани ідуть на Захід. - К.: Політвидав України, 1980; Данченков Ф.С. Особливе доручення. - К.: Політвидав України, 1988; Ковпак С.А. Солдати малої землі. - К.: Радянський письменник, 1965; Наумов М.І. Степовий рейд. - К.: Політвидав України, 1976; Сабуров О.М. Відвойована весна. - К.: Політвидав України, 1980; Строкач Т. Наш позивний - свобода: В 2 кн. - К.: Радянський письменник, 1964; Федоров О.Ф. Остання зима. - К.: Політвидав України, 1982.

Для дослідження діяльності ОУН-УПА по вихованню населення окупованої території України, велике значення мають праці, які тільки в останній час стали доступними для широкого кола дослідників і читачів. Це монографії В.Косика, Ю.Борця, Т.Гунчака, П.Мірчука, С.Ф.Хмеля, Л.Шанковського та інших.¹ Здебільшого це ґрунтовні роботи, в яких на багатому джерельному матеріалі розкрита велика драма українців, що розігралася у період Другої світової війни. Йдеться про погляд на діяльність ОУН-УПА через призму архівів Третього рейху і тих документів ОУН-УПА, що знаходяться до цього часу за кордоном. Ці праці дають можливість прослідкувати еволюцію ставлення народу, ОУН-УПА до гітлерівців. Крім монографій, в останній час з'явилося цілий ряд публікацій в наукових журналах та періодичних виданнях з цієї проблеми.² В цих роботах, з опорою на фактичний матеріал і на спогади учасників подій, дається більш глибока уява і жива картина національно-визвольної боротьби українського народу в 1941-1944рр. Автори, оперуючи документами, переконливо доводять, що ОУН взаємодія з фашистами розглядала як чинник розбудови держави. А оскільки ще на початку воєнних дій на українських землях така співпраця стала неможливою, початкова взаємодія

-
1. Борець Ю. У вирі боротьби.-Львів. 1994; Гунчак Т. У мундирах ворога.-Львів, 1994; Його ж. ОУН-УПА - смолоскип нації //Трибуна.-1992.-№1.-С.12-14; Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні.-Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993; Лебедь М. УПА Частина І.-Дрогобич:Видавництво "Відродження", 1993; Мірчук П. Українська Повстанська Армія./1942-1952/. Документи і матеріали.-Львів, 1991; Шанковський Л. Історія українського війська.-Львів, 1992.
2. Бондаренко К., Киричук Ю. Багряними шляхами //Військо України.-1992.-№1.-С.52-55; Бутковський І. Організаційна структура УПА //Наш клич.-1992.-№2-3.-С.3-15.

перейшла у велике протистояння, аж до широкої збройної боротьби. Це засвідчують численні німецькі документи, педантично підготовлені та збережені в архівах колишнього Третього рейху, які використані авторами.

Важливим джерелом вивчення поставленої в дисертації проблеми має "Літопис Української Повстанської Армії" в 22-х томах.¹ В ньому зібрано велику кількість документів, а також спогадів активних учасників боротьби. Матеріали, які він дає можливість проаналізувати, значно збагатили дослідження, внесли в нього елементи новизни і достовірності.

Таким чином, короткий аналіз історіографії проблеми показує, що істориками зроблено чимало для всебічного висвітлення діяльності патріотичних сил по антифашистському вихованню населення окупованої території республіки. Неодолімі робіт, які були підготовлені українськими істориками радянської епохи, дисертант відмітив при їх аналізі. Але на думку автора, виходячи із сьогоденнішого стану історичної науки, нового бачення проблем, можна зробити і більш глибокі висновки. Так, більш значні претензії можна висунути до масиву літератури щодо антифашистського підпілля і партизанського руху, і зокрема про ефективність виховної дії їх на населення окупованої території. Наприклад, заперечення викликає центральна теза радянської історіографії про всенародний характер партизанського руху в Україні. Аналіз демографічного, соціального і етнічного стану суспільства того часу не підтверджує цю тезу. Не витримує критики і теза про суто комуністичний характер антифашистського руху. Причини його, безумовно, кореняться у почуттях непримиренної ворожості до іноземних загарбників. Виходячи з цього, пошукач робить спробу

1. Літопис УПА : 22 т.т.-Торонто-Львів, 1992-1993.

внести об'єктивні корективи в ефективність виховної роботи серед населення окупованої території України. Як свідчать архівні матеріали, процес поширення антифашистських настроїв під впливом патріотів, був хворобливий, неоднозначний, зовсім не такий, як це відображено в радянській історіографії. Якщо взяти, наприклад, науково необґрунтовану цифру 501750 українських партизанів і підпільників, які діяли на окупованій території республіки, і порівняти її з цифрою 250 тисяч українців, що служили в вермахті та декількома сотнями тисяч чоловік, що служили в українській допоміжній поліції, то випливає, що радянську владу в тилу захищало не більше патріотів, як тих, що стали проти неї. Стає зрозумілим, що ефективність виховної роботи радянських партизанів і підпільників серед населення була не такою високою, як це стверджувалось радянською історичною наукою. Але звідси випливає і наступний висновок: очевидно, радянська влада і пов'язана з нею комуністична ідея, в тому вигляді, як їх зазнало населення України /репресії, насильницька колективізація, голод 1932-1933 років/, не підтримувались частиною населення республіки.

Мета і основні завдання дослідження. Враховуючи наукову, практичну і політичну значимість теми, звертаючись до уроків війни, опираючись на досягнення історичної науки у вивченні цієї проблеми та враховуючи її актуальність і недостатню вивченість, дисертант прагнув проаналізувати і систематизовано викласти роботу щодо антифашистського виховання населення окупованої території України з боку радянських партизанів і підпільників та ОУН-УПА, вивчити специфіку цієї роботи; показати стан і завдання цієї роботи з боку патріотів; показати відносини в процесі виховної роботи між радянськими партизанами і підпільниками та ОУН-УПА; узагальнити досвід організації і здійснення

виховної роботи на окупованій території патріотичними силами, які діяли на території України.

Враховуючи те, що в радянській історіографії питання антифашистського виховання силами партизанів і підпільників в певній мірі висвітлено, автор в своєму дослідженні робить спробу більше уваги приділити аналізу цієї роботи з боку ОУН-УПА.

Основним джерелом для написання дисертації послужили матеріали ряду архівів. Значна кількість документів, пов'язаних з діяльністю радянських партизанів і підпільників на території України, зберігається у Центральному державному архіві громадських об'єднань /ЦДАГО/. Документи цього архіву дають змогу в достатній мірі дослідити сили, засоби, форми, методи виховної роботи серед населення окупованої території, яку проводили партизани і підпільники. Цінний матеріал з проблеми виявлено і опрацьовано в державних архівах Донецької /ДАДО/, Київської /ДАКІВ/, Молдавської /ДАМО/, Чернігівської /ДАЧерніг.О/ областей. Матеріали з багатьох аспектів проблеми, особливо про діяльність ОУН-УПА в справі виховання населення, виявлені і опрацьовані дисертантом у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України /ЦДАВО України/.

Наукова новизна дисертації визначається новим підходом пошукача до аналізу діяльності партизанів і підпільників на території окупованій німецько-фашистськими загарбниками. Автор намагається об'єктивно, с критичним сприйняттям ролі комуністичної партії, дати оцінку їх значення в організації і проведенні антифашистського виховання; на основі нових документів і матеріалів, нового концептуального підходу до теми, розкрити такий не достатньо досліджений досі аспект, як організація сил і засобів ОУН-УПА для проведення виховної роботи серед населення

окупованої території України. Вперше поставлене питання аналізу еволюції змісту і спрямованості виховної роботи ОУН-УПА на певних етапах їх діяльності. Автор проаналізував діяльність виховної роботи трьох сил, що її проводили: ієрархівців, представників комуністичної партії і радянської влади, ОУН-УПА; висвітленням виховної роботи радянських партизанів і націоналістів в умовах громадянської війни та іноземної окупації українських земель; більш глибоким дослідженням історії українського народу періоду війни, діалектичним осмисленням політичних, соціально-економічних та моральних аспектів його участі в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками; включенням до наукового обігу вітчизняної історіографії масиву документів і матеріалів, які раніше дослідниками не аналізувались.

Практичне значення розробки теми полягає в спробі дисертанта з урахуванням сучасних досягнень історичної науки по новому подивитись на ті процеси, що відбувались на Україні під час війни. На думку автора, це дає можливість виявити орієнтири сил, які вели боротьбу з фашизмом, а на їх основі і практичні дії не абстрактного українського народу, а конкретних патріотів, що вели визвольну боротьбу з німецько-фашистськими окупантами.

Результати дослідження, його практичний матеріал можуть бути використані спеціалістами при написанні наукових праць з історії України періоду Другої світової війни, та історії Збройних Сил України. Сформульовані пропозиції можуть сприяти координації і визначенню актуальних напрямків подальшої наукової роботи в галузі дослідження проблеми історії України періоду Другої світової війни.

Апробація роботи. Основні положення і висновки дисертації обговорювались на теоретичних і методичних семінарах виклада-

ців суспільних наук Київського інституту військово-повітряних сил України, кафедри історії України та її Збройних Сил Київського військового гуманітарного інституту. Дисертація обговорувалась на засіданні кафедри історії України Українського національного аграрного університету і рекомендована до захисту.

Структура і основний зміст дисертації. Структура і зміст дисертації обумовлені завданням дослідження. Робота складається з вступу, двох розділів, заключення та списку використаних джерел і літератури.

У вступі дається обґрунтування актуальності проблеми, аналізується рівень її наукової розробки, формулюється ціль і завдання дисертаційної роботи, визначається наукова новизна і практична значимість дослідження.

В першому розділі - "Виховна робота раддянських партизанів і підпільників" розглядається соціально-політичне становище в Україні на початку війни і необхідність виховання населення, яке опинилося під німецькою окупацією. Війна з нітлерівською Німеччиною поставила нові вимоги до виховання населення і особливо на окупованій території. Це було зумовлено необхідністю мобілізації всіх духовних і фізичних сил народу на організацію відсічі ворогу. Система виховання, яка зародилась в 20-ті роки, еволюціонувала і затвердилась в 30-ті - в новій якості, яка закріпилась у відповідних партійних рішеннях і теоретичних розробках у вигляді масового комуністичного виховання, яке здійснювалося державними органами і партією. Свідомість суспільства і масова поведінка в даній ситуації закономірно набували непослідовного, роздвоєного характеру. Відрич від мас, ігнорування їх потреб і інтересів, волюнтаризм, безконтрольність, беззаконня, антигуманність стали характерними рисами правлячої бюрократії

на чолі з Сталіном. До цього слід додати роки терору і самовладдя, які відштовхували від радянської влади значну кількість населення. Можливо, що для багатьох людей війна давала можливість покінчити із сталінізмом, а значить і з несправедливістю, страхом, які існували в суспільстві. Слід відзначити, що значною частиною населення Західної України, на території якої радянська влада існувала близько двох років, частково було під впливом ідеології європейських держав, а також ідеології ОУН, радянська влада багатьма не була прийнята.

До цього слід додати активну ідеологічну збробку населення з боку гітлерівської пропагандистської машини. Стає очевидним, що неоднорідність політичного стану в державі, на сприятливий ґрунт якого попадали зерна гітлерівської пропаганди, соціальне розшарування в суспільстві, привели до несприятливих умов ведення війни. Ось чому потрібна була активна, всеохоплююча антифашистська виховна робота. Людям потрібно було показати, хто на даний момент ворог для України, згуртувати сили всіх в єдиному пориві боротьби за національну незалежність держави.

В розділі аналізується процес формування сил і засобів для розгортання антифашистської виховної роботи. Вона велась партійними, радянськими, військовими і спеціальними органами. До сил належали, в цілому, партизани і підпільники, тому що кожен з них вів роботу серед населення. Але слід відзначити, що в партизанських загонах і підпільних організаціях були спеціальні структури і люди, які займалися виховною роботою серед особового складу, а також серед населення. Це насамперед пропагандистські відділи, партійні бюро, комісари, агітколлективи, агітатори,

партійний і комсомольський актив.

В розділі аналізується процес створення засобів для ведення виховної роботи. Незважаючи на важкі умови, все ж таки були закладені бази для партизанів і підпільників, в яких знаходились друкарні, інша копіювальна техніка, папір, література.

Автор розкриває труднощі і недоліки, які мали місце в цій роботі: слабка підготовка кадрів; недостатнє знання людей, які залишались в підпіллі і партизанських формуваннях; порушення правил конспірації; відсутність зв'язку з радянським тилом та інші. Головною причиною труднощів, які переживали партизани і підпільники в перший період війни, була відсутність відповідної уваги до завчасної їх підготовки, що витікало із орієнтації народу, напередодні вторгнення агресора, тільки на наступальні дії. Це в свою чергу позначилось на тому, що партизанські загони і підпілля, які створювались уже в ході бойових дій, не мали досвіду ведення виховної роботи як в своїх рядах, так і серед населення і в результаті несли втрати і навіть припиняли своє існування. Дослідження свідчить, що такий стан був до створення Українського Штабу Партизанського Руху /УШПР/. Після чого пройшла централізація керівництва боротьбою в тилу ворога, покращилось забезпечення партизанів і підпільників кадрами, в тому числі і ідеологічними, літературою, папером, друкарськими засобами.

В розділі аналізується діяльність підпілля і партизанських формувань по розгортанню виховної роботи як в своїй лаві, так і серед населення окупованої території України, виявляються недоліки в їх роботі, висвітлюються форми усної і друкованої пропаганди. Вивчаються і аналізуються такі методи роботи, як проведення мітингів, зборів, бесід, лекцій. Крім того, в розділі

піддається аналізу ефективність і дієвість різних методів пропагандистської роботи.

Таким чином, як свідчить дослідження, складний соціально-політичний стан в суспільстві, активна гітлерівська пропаганда, потребували налагодження широкої антифашистської виховної роботи серед нащадків. Незважаючи на екстремальні умови партійні, радянські, військові і спеціальні органи створили певні сили і засоби для цієї діяльності. Безумовно, в процесі підготовки сил і засобів були значні недоліки.

Підготовлена система підійшла в роботу, наслідки якої виявились не одразу. Поступово, з накопиченням досвіду, централізацією керівництва народною боротьбою в тилу ворога, з допомогою радянського тилу, успіхи ставали значнішими. Але не слід перебільшувати вплив цієї роботи на людей, які постраждали від радянської влади і на тих, які були байдужі до її долі.

У другому розділі дисертації - "Зміст і напрямки виховної роботи Організації Українських Націоналістів і Української Повстанської Армії" аналізується питання антифашистської виховної роботи націоналістичного підлілля Бандери і УПА. Треба підкреслити, що починаючи від 1940 року існували дві різні націоналістичні організації, які мали однакову назву. Ставлячи перед собою спільну мету - незалежність України - вони відрізнялися своїми політичними принципами, своєю стратегією й тактикою. Вільше радикальне крило ОУН очолював Бандера/ОУН-Б/, який ставив за мету створити політичну силу здатну здійснити збройне повстання. Тому ця організація закликала до активної боротьби за незалежність України всіми засобами, в тому числі, і збройним.

В розділі досліджено формування сил і засобів ОУН-УПА для

антифашистської виховної діяльності. Фактично, з липня 1941 року, ОУН Бандери приділяла особливу увагу цьому питанню. Аналіз документів показує, що ця робота для ОУН не була новою, оскільки вони уже мали на західноукраїнських землях розгалужену систему підпілля, яке діяло тут ще за часів Польщі і збереглося після приходу єди в 1939 році Червоної Армії. Навіть при гітлерівцях оунівці не спішили розкривати свою підпільну мережу. На східних, центральних і південних землях, силов, яка проводила виховну роботу, виступали так звані "похідні групи". До сил належали в цілому члени ОУН, а з кінця 1942 року і особовий склад УПА тому, що кожен з них виступав активним пропагандистом ідей націоналізму. Як оунівське підпілля, так і відділи УПА, мали спеціальні структури і людей, які займались виховною роботою як серед населення окупованої території, так і серед своїх членів. Це насамперед політичні референти в ОУН, в УПА - пропагандивний і політично-виховний відділи. Кожний самостійний відділ УПА, навіть рій і сотька, мали виховника.

В розділі аналізується процес створення засобів для ведення виховної роботи. В Дніпропетровську, Києві, Одесі, Львові і інших містах використовуються діючі друкарні. В лісах Галичини і Волині були закладені бази, де знаходились друкарні, інша копіювальна техніка, радіоприймачі, література, папір.

В дисертації визначена головна стратегічна задача ОУН-УПА в виховній роботі як серед особового складу формувань УПА і членів ОУН, так і серед населення: допомогти людям на окупованій території вистояти, зберегти високий морально-бойовий дух, паралізувати вплив ворожої пропаганди, підняти патріотів на самовіддану безкомпромісну боротьбу проти фашистських загарбників за незалежну Україну.

Проаналізовані архівні документи, опубліковані матеріали щодо форм і методів виховної роботи. ОУН-УПА використовувала як усну, так і друковану пропаганду. Вивчено такі методи виховної роботи, як проведення мітингів, зборів, бесід, виступів з рефератами, вечорів художньої самодіяльності, з використанням творчості класиків української літератури і насамперед Т.Г.Шевченка. Висвітлюється ефективність і дієвість методів пропагандистської роботи.

Таким чином, як свідчить аналіз, значення ОУН полягає в тому, що будучи підпільно-конспіративною організацією, вона становиться ідеологічно-політичним рухом. ОУН-УПА прийшлося діяти в дуже складних умовах, коли проти неї діяли гітлерівці, а ще активніше виступали радянські партизани і підпільники.

ОУН-УПА мала необхідні сили і засоби для успішного ведення виховної роботи як серед своїх членів, так і серед населення, використовуючи при цьому всі доступні їй форми і методи. Але треба зазначити, що більш успішно виховна робота ОУН-УПА проводилась на Західній Україні.

Форми і методи антифашистської виховної роботи ОУН-УПА фактично не відрізняються від форм і методів радянських партизанів і підпільників, але по змісту це діаметральна протилежність.

В заключенні дисертації підведені підсумки дослідження, сформульовані основні висновки. Підкреслюється, що на окупованій території України, з перших днів війни, розгорнулася боротьба проти гітлерівських загарбників.

Антифашистську виховну роботу на захоплених фашистською Німеччиною територіях республіки проводили як радянські партизани і підпільники, так і члени ОУН-УПА. Для цього патріотами створювались відповідні сили і засоби.

Форми і методи виховної роботи радянських партизанів та підпільників і ОУН-УПА, в певній мірі, були однакові. Але слід зазначити, що ОУН-УПА з перших днів протинімецьких дій мала багатий досвід і уміло використовувала його. Представникам же радянської влади прийшлося накопичувати і удосконалювати цей досвід в ході роботи.

Слід відзначити, що позитивні наслідки в виховній роботі мали радянські партизани і підпільники, хоча результати її стали проявлятися після 1942 року і тільки в східних центральних і південних областях республіки. ОУН-УПА мала великі успіхи в антифашистській виховній роботі на західноукраїнських землях.

В заключенні запропоновані рекомендації по практичному використанню матеріалів дисертації, зміст яких зводиться:

- в цілях установлення історичної правди, подальшого накопичення і збереження документів і матеріалів, які маютькову цінність, необхідно активізувати роботу по виявленню патріотів, які мужньо боролись з гітлерівськими загарбниками на окупованій території України;

- поки ще живі учасники антифашистського опору, слід продовжити роботу по збору їх спогадів, виданню мемуарів. Сьогоднішня атмосфера відкритості, можливість вільно висловлювати свої судження і оцінки, дадуть можливість не тільки суттєво доповнити картину антифашистського виховання, але і повніше розкрити окремі складні і суперечливі сторінки історії цієї роботи. Такі книги, безперечно, викличуть великий громадський інтерес;

- доцільно було б видати спільне колективне видання радянських партизанів та підпільників і членів ОУН-УПА щодо антифашистської боротьби на окупованій території республіки;

- при підготовці нових фундаментальних праць про участь України

в Другій світовій війні слід використовувати нові дослідження про діяльність ОУН-УПА з тим, щоб боротьба українського народу за свою незалежність, знайшла в них правдиве, об'єктивне відображення;

- форми, методи виховної роботи серед особового складу УПА слід ретельніше вивчати в підрозділах і частинах Збройних Сил України. Для цього доцільно було б опублікувати матеріали з цього питання для ознайомлення в системі гуманітарної підготовки офіцерів.

Основні положення дисертаційного дослідження викладені в публікаціях:

1. Антифашистське виховання населення України в роки Другої світової війни: Методичні поради вивчаючим історію України.-Київський військовий гуманітарний інститут, 1994.

2. Антифашистська робота патріотичних сил на окупованій території України в роки Другої світової війни /1941-1944рр./.-КВГІ, 1994.-23с.

3. Патріотичне виховання молоді під час туристських маршрутів і в процесі екскурсій. Історико-культурна спадщина середнього Подніпров'я: виявлення і вивчення пам'яток засобами туризму. Тези доповіді і повідомлень регіональної науково-практичної конференції. - Черкаси, 1994.-С.116-118.

Виноградов С.В. "Деятельность патриотических сил по антифашистскому воспитанию населения оккупированной территории Украины /1941-1944гг./." Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 - история общественных движений и политических партий, Киевский университет им.Тараса Шевченка.-Киев, 1994.

Защищаются три научные работы, содержащие теоретическое исследование деятельности патриотических сил различных идейно-

политических ориентаций по антифашистскому воспитанию населения оккупированной территории Украины. В диссертации предпринята попытка системного исследования сил, средств, методов, форм и эффективности воспитательной работы, эволюции ее содержания и направленности на разных этапах освободительной борьбы против немецко-фашистских захватчиков. Анализируются трудности и недостатки, имевшие место в этой работе.

Vinogradov S.V. "Patriotic Forces activities in bringing up the population of the occupied territories of Ukraine (1941-1944) in the spirit of antifashism". Thesis for competition for a scientific degree of candidate in history in speciality 07.00.01 - history of social movements and political parties, Kiev Taras Shevchenko University, Kiev, 1994.

Three scientific works are presented. They include theoretic research of the activities of patriotic forces of various ideological orientations in the field of antifashist bringing up the population of the occupied territories of Ukraine.

Ключові слова: "антифашистське виховання", "виховна робота", "виховання населення", "визвольна боротьба".

Вин.

AB 31.474

AB 31.474